
*Д.Є. Муза,
Донецький національний технічний університет;
О.Г. Алієва,
Слов'янський державний педагогічний університет*

ВОЛОШИНСЬКИЙ ОБРАЗ РОСІЇ: ВТРАТИ І ЗНАХІДКИ?

Тема культурної самосвідомості Росії як самобутньої цивілізації – одна з провідних тем російської філософії. Рано знайшовши себе як: а) антитезу і б) органічну частину європейської культурної традиції (М.Карамзін, О.Пушкін, П.Чаадаєв, М.Гоголь, слов'янофіли і західники), російська думка намагалася виробити формулу синтезу, в якій би поєдналися самобутня слов'янська стихія і цивілізаційний космос Європи (напр. Соловйов). Однак існував і інший вектор культурно-генетичної і ціннісної ідентифікації – Схід, з яким пов'язували свої надії і очікування К.Леонтєв, пізніше – євразійці. Існує й інша позиція, позиція культурного прикордоння, в якій пов'язані в єдиний вузол вектори декількох культурних потоків (почасти В.Розанов, Г.Померанц).

Моделі культурного монізму і дуалізму, тернарна і плюралістична модель – основний інструментарій у вирішенні проблеми самовизначення (самоідентифікації). Але постає запитання: чи весь обсяг можливих і реальних культурно-історичних факторів враховано філософською думкою у бажанні виразити і описати образ Росії як самобутньої цивілізації?

У цьому розумінні звернення до творчості М.А. Волошина, людини, чий складноконфігуративний світогляд (з розміщеною у значеннєвий центр моделі цього світу – Росією) важко укладається в шаблонні характеристики і оцінки [1], – цілком правомірне. По-перше, хоча б тому, що Волошин – не тільки живий свідок подій краху імперської Росії і створення на її руїнах Росії радянської, а й мислитель, заклопотаний скорішим репрезентативним усвідомленням того, що відбулося; по-друге, Волошин, який є філософом історії (цей факт доведемо далі), виступає в ролі суб'єкта історичного пізнання, тобто дослідника, який навмисне заглиблюється в гушавину подій пережитих Росією епох, в численні епохальні драми й трагедії, водночас шукаючи їх внутрішні зв'язки і культурно-політичні об'єктивації в сучасності; по-третє, він виступає в ролі судді фактів, котрі відбулися і в яких сам суд визначає позаособистісний (що для філософа і поета – природно) оцінний зміст, а закони, що ним виявляються, – суть закони історичного буття самої Росії; нарешті, поет бере на себе функцію миротворця двох історичних сил, які стали антагоністами, функцію, яку заповідав Спаситель у “Нагорній моральній проповіді”.

Беручи до уваги зазначене, маємо намір реконструювати основні положення волошинської історіософії Росії в усвідомленні тих обставин, що саме Росія, як живий і самобутній суб'єкт історієтворчості, виступає предметом його поетико-громадських пошуків, напружених почуттів і роздумів.

Реконструкція, яка відбувається, має здійснюватися очевидно, а це означає, що методологічний засіб, обраний нами при цьому спрямовується на: а) власне волошинський образ Росії; б) оцінні критерії, які задають перспективи тлумачення її історичного буття. Важливо (як факт) прийняти первісну інтуїцію М.А. Волошина, яка обирає Росію (= російську цивілізацію) серед інших суб'єктів Історії, інших провідників божественного задуму на землі: “З обраних тебе обрав я, Русь!” [2, 127]. Усвідомленість і вистражданість такого вибору (вірш “Благословення”, датується

1923 роком) підтверджується пізнішою реплікою Марини Цветаєвої: “У другий свій дім, Росіє, Макс явно повернувся. Цей французький, неросійський поет початку сторіччя – став і залишиться російським поетом. Цим ми завдячуємо російській революції” [3, 217]. Тому для входження в проблемне поле, що нас цікавить, – саме волошинську модель російської цивілізації, – потрібен попередній сюжет, пов’язаний з його культурологічними дослідженнями і історіософськими узагальненнями.

Однак, перш ніж перейти до розгляду заявленої проблеми, зробимо ще одне уточнення теоретичного порядку. Під цивілізацією ми розумітимемо таку історико-генетично плюс онтологічно явлену і ціннісно зцементовану людську спільноту, яка об’єктивує себе в способі побудови духовності і матеріальної культури (а отже, проводить певні артефакти), вважає себе суб’єктом історії геополітично, а усвідомлює через рефлексію самосвідомості. Простіше кажучи, цивілізаційна специфіка, в нашому разі – російської цивілізації, може бути зафіксована засобами цивілізованого підходу. Цей варіант дискурсу “працює” з предметністю такого рівня і такою формою інтегрованості етносів у гранично широку соціальність, завдяки яким з’ясовується питання про ціннісну природу і зв’язок культури, про конструювання і відтворення цих зв’язків у бутті конкретного (локального) етносоціального цілого.

Для російського культурно-цивілізаційного космосу характерне вишиковування типових культурних зв’язків, вишиковування, фундування певними архетипами, які мають трансісторичне аксіологічне навантаження. Для нашої теми важливо саме те, що життя і творчість Волошина, – приклад пошуку втрачених культурних зв’язків з російським народом, органічним елементом якого, незважаючи на тимчасову культурно-цивілізаційну “вненаходимость” (рос.), він себе вважав.

Формування М.А. Волошина як оригінального поета і мислителя відбувалося в атмосфері духовних прагнень і напружених пошуків відповідей на питання, які поставило на злобу дня ХХ сторіччя. Причому не тільки поставило, але й змусило шукати нешаблонне їх розв’язання. Небагато представників російської інтелігенції можуть похвастати адекватним розумінням епохи і причин її краху. У цьому плані, найчастіше за все згадуються автори “Вех” В.Розанов, М.Гумільов, М.Цветаєва, О.Лосев. У цьому переліку давно пора відновити ім’я Волошина. Особистість останнього, попри всю суперечливість її духовного і душевного складу, виглядає чутливою до тектонічного зсуву в російській і світовій культурі. Зсуву, котрий і по цей день не має однозначного сприйняття і оцінки як у науковій, так і масовій свідомості.

Отже, який шлях пройшов Волошин до Росії як до своєї справжньої Батьківщини? Для поета змушений “відхід на Захід”, як мандри по культурних просторах Європи, став важливою віхою в творчому самовизначенні і, що не менш значуще, – у вишукуванні первісних характеристик культурно-цивілізаційної специфіки Заходу і Росії. Вважається, аж ніяк не випадково, що доля закинула Волошина до Парижа – “серединне почуття Європи”, де в той час набирала силу свіжий культурний потік, оформлювались нові ідейно-світоглядницькі інтенції, переосвідомлювався попередній буттєво-історичний, соціально-політичний і художній досвід. Ця культурна суміш і стала, за словами М.Цветаєвої, першою Батьківщиною (= коханням) естета М.Волошина. Шукаючи надійне пристанище, дух поета і художника здійснив тут свою тимчасову зупинку не випадково. У цей період (з 1901 – по 1916 роки, з перервами) у західних інтелектуалів (мислителів, письменників, поетів і художників), у віруваннях і звичаях народів Європи, в матеріальних залишках західної цивілізації він шукав формулу цивілізованої

самобутності Заходу. Форма і зміст, логіка і сенсус буття йому ввижалися у вигляді різноманітних художніх досвідів (цикл статей “Лици творчості”, кн. 1 і частина кн. 2), що засвідчували вскрилення духу Заходу ввись (“У гірський простір без зусиль/ Здійнялися громади каменів...”) [4, 67], даючи привід сумніватися в доброякісності обраного вектора культурно-цивілізаційного розвитку (наприклад, цикл віршів-медитацій, написаних у Парижі в 1915 р.). Не в останню чергу – завдяки естетичній благопристойності, але метафізичній мізерності Заходу. Пізніше поет (вірш “Європа”) виразить це словами: “Її передбачали в променистій сфері/ блудницею, сидячою на звірі”.

Якщо спробувати екстрагувати основний культурно-семантичний пласт, що освоюється представниками західної літератури, мистецтва і філософії, то виходить, що людина, її духовне алкання і дерзання (стати врівень з божеством) – основна культурна тема Заходу як цивілізації. Проблематизуючим моментом цього процесу, не тільки гносеологічного, але й практичного (пригадаємо легенду про Фауста) його аспектів, є етичний момент, який “розриває” відносини з Богом і “санкціонує” те, що можна назвати титаноманією. Все було б виправдано, але раціональне “розчакловування” таємниць природного світу, далі – приведення соціального у відповідність з раціонально сконструйованим ідеальним порядком (речей), породили проблему відчуження, вирішуваність якої відволікалась на верхній щабель прогресу. Основне русло історії Заходу тим самим пішло всупереч буттєво-історичним (антично-християнським) джерелам цієї цивілізації, зсунувши значеннєві акценти з внутрішніх (морально-перфектних або ідеальних) на зовнішні моменти ідентифікації (соціально-класової, політичної, етнонаціональної та ін.). У цьому плані “пристрастей її (Європи. – О.А., Д.М.) пальні сплетіння”, повною мірою об’єктивовані в особистісне буття, в основних змістових моментах некомплементарні Буттю взагалі. Особистість не тільки не затвердила себе в титанізмі, вона витратила всі свої незвичайні таланти для метаморфози до “середнього типу” (К.Леонтьєв), до міщанства і вульгарності (М.Бердяєв), до “відносної міфології”, тобто лібералізму соціалізму (О.Лосєв).

Природно, що на шляху реалізації (індивідуальної і соціально-політичної) обраної Заходом культурної теми відбувалися зриви, інверсії, помилки. Зрештою, просто екзистенціальні трагедії. Велич народного духу, здатного до подібного до відваги (див. “Філософію історії” Ф.Гегеля), можна розцінювати як критерій соціокультурної і цивілізаційно-історичної доброякісності. Замикання ж на “тісному, задушливому і трагічному житті – свідчення зворотного – згубності духу, його поринутості у злобу дня, є миттєвим, вульгарним. По-волошинськи: “духовною безсоромністю”.

Саме цей темний бік не вписувався в раціонально-оптимістичний лубок західної історії. Тому А.Франс, В.Ван Гог, П.Гоген та деякі інші митці, привернули увагу поета своїм “випаданням” із загальної тенденції. Зрозуміло, попри всю естетичну закоханість у процес (суб’єктів, дії і продукти) культуристворення, М.А. Волошин, як нам здається, не знайшов у європейській культурі вичерпного обґрунтування буттєвості особистості у світі. Колізія: трансцендування світу до Абсолюту зрощування зі світом, як світом релятивних значущостей, – так і лишилася у своїй нерозв’язності – над культурною свідомістю Заходу. Зрештою, визнання поета: “Душа болить у краї бездомному” [5, 54] може свідчити про принципову соціально-історичну нерозв’язаність основної культурної теми західною цивілізацією. Більше того, про її постійне переформулювання, усупереч світоглядним установкам Ренесансу й Просвіти.

Іншим, так і не розвинутим [6, 559] вектором пошуків і ціннісних основ людського буття лишився вектор східний. Серед цивілізацій, що вадили поета (через його почуття), як відомо, були велично-неповторні Індія, Японія і Китай. Однак саме Росія, з якою пов'язував неспокійну душу, за власним визнанням, Ф.М. Достоевський [7, 230], постала під збільшувальним склом його різко зростлого інтересу. Мотивацій отут має бути трохи, але одна з головних полягає в ідеї, що містично угадується, – про те, що Росії і слов'янам відведено роль обновників Європи [там само]. Або ж навпаки, Росія – країна, що заслужила уваги “Ангела помсти” (“криваве воскресіння”, перша російська революція). Але якщо внутрішньосоціальні і політичні кризові явища страшні своєю емпірією, то ще більш страшною є їх духовна суть: “Хто раз випив хмільної отрути гніву/ Той стане катом або жертвою ката”.

Світова війна і революція, що гримнула слідом за нею, потрясли М.А. Волошина так глибоко, що вся його творчість перепідкорилася розумінню сутності поточного катастрофічного моменту. Але якщо бойня, розв'язана “освіченими” західними народами, могла бути пояснена без особливих зусиль, то виявлення ролі Росії в такому масштабному конфлікті зажадало особливої інтерпретації. Тим більше, що зусилля були потрібні для розуміння внутрішньоцивілізаційної кризи.

Зрозуміло, завдання такого рівня складності зажадало створення масштабної історичної полотнини буття Росії, у якому б проступали джерела нинішньої трагедії, було б дано портрети основних діючих осіб цієї історії, визначено ідеали й ідоли російського народу. Насмілимося тут припустити, що виконання цього завдання вивело історіософські медитації Волошина до граничного – метафізичного шару організації російського життя, до культурного генотипу Росії. Тому потрібно з'ясувати такі питання: який саме образ Росії як самобутньої культурно-цивілізаційної величини вимальовувався поетові? Що є її історичною субстанцією, а що їй акцидентальне? Які основні причини і фактори визначили багато в чому трагедійний шлях Росії в Історії? Нарешті: чи має російська цивілізація майбутнє, і яке воно, за умови, якщо її генотип містить у собі телеологічно й аксіологічно протилежні “ферменти”?

Сама постановка, а потім і розв'язання наведених питань – аж ніяк не справа випадку або інтелектуальної моди. Гадаємо, що для М.А. Волошина, як і для російської філософської (особливо – релігійно-філософської) і поетичної традиції, таке запитування є органічним, тому що органічним є сам пошук граничних основ історичного буття, розкриття призначення (змісту) екзистенції особистості, конкретного народу і всього людства в цілому, узятих у наскрізному онтологічному зв'язку.

У світлі цих запитувань і формувався обрій волошинських відповідей. Причому, якщо раніше він звертався до живої емпіричної реальності Росії, то тепер ця реальність вибудовувалася у світлі декількох внутрішньоцивілізаційних моделей і культурних (ціннісних) опозицій. Постараємося коротко відтворити їх змістове наповнення.

Росію поет намагається осмислювати гранично реалістично (напр., зазначаючи її географічні контури і характеристики, унікальний етнічний сплав, політичну форму, її героїв – “Каїнів” і “Авелів” та ін.) і застосовуючи прийом добудовування її образу за допомогою духовної генеалогії і намагаючись фіксувати її основні історико-морфологічні аспекти. Саме добудовування здійснюється з залученням різноманітних засобів: від астрології і біблійної апокаліптики – до сучасних філософсько-історичних і наукових узагальнень (К.Маркс, Ф.Ніцше, Вл.Соловйов

та ін.). Водночас волошинська творчість дає серйозний привід для розгляду архетипних структур, що виступають у статусі мотиваційно-ціннісних і цільових елементів усєї будови цивілізації і ілюструють весь драматизм (якщо не сказати більше – трагізм) російської культури.

Обираючи такий ракурс аналізу, ми спробуємо описати модель російської цивілізації, узяті в історичній динаміці. Волошин підводить своїми медитаціями до ідеї складноорганізованої, внутрішньо суперечливої організації її буття. Генеалогічно Росія – суть продукт еволюції середньоземноморської античної культури, ідейний і ціннісний трансфер якої йшов через Візантію. Рецепція християнства хоча і стала визначальною (тому що в ній закладено універсальні уявлення про особистість, її призначення, про межі буттєвого становлення) для молоді російської держави, але вона лягла в уже оформлений архаїчними традиціями ґрунт. До того ж Західний світ, який позиціонував себе як вчителя інших народів, вже у своїй ранній історії здійснював (перманентну) культурну і політичну експансію. Її не уникнула і Росія. До цього можна додати очевидне (після аргументів “євразійців”) вплив Азії, насамперед її кочових народів. Отже, російська цивілізація формувалася під впливом кількох культурно-цивілізаційних потоків, процесів і факторів. Це, у свою чергу, не могло не позначитися на всій її архітектоніці, насамперед – на її Душі і Духові.

Вибудовуючи експозицію російської цивілізації у загальноісторичному контексті, М.Волошин намагається спертися на властиві їй ендогенні фактори, не елімінуючи факторів екзогенних. Не здається дивним та обставина, що в реєстрі внутрішніх детермінант цивілізаційного буття є т.зв. стихії, або глибинні соціально-психологічні “механізми”, що волочать Душу Росії до нижчих координат її буття: до відвертої гріховності, окаянства, “смердяковщині”, біснуванні, самоопоганення (Русь – “гуляща”, “бездомна”, “хмільна”, “гірка дітовбивця”, “у бруді, в крові і в злі”), аж до найстрашнішого – Іудиного гріха зрадництва Батьківщини (“розпродали на вулицях: не треба/кому землі, республік та свобод/ цивільних прав? І Батьківщину народ/сам виволік на гноївню, як падло...”). Мотиви, пов'язані з нищими пристрастями, цілком переборні на шляху виконання завіту християнської праведності (“Св. Русь”, “праведна Русь”, що має “лик Премудрості-Софії”, “молящаяся” та ін.). Волошин вважає за можливе підпорядкування ірраціональних і руйнівних буттєвих моментів духовно-моральному вдосконалюванню, або сковуванню стихій вірою, почуттям Божої правди і любові. Причому важливо усвідомити те, що шлях утвердження праведності душі – найважчий з усіх шляхів, наданих Творцем народам. Конкретизуючи його, слід зазначити, що у Волошина він з'являється в цільовій перспективі: в образі підводного граду Кітежа, “стугонливого на дні душі” Росії. Цей образ має не так фізичну, як ідеальну природу і значеннєве навантаження. Знайти цей град (= знайти Бога) можна в смиренності, у несенні хреста “всесвітнього служіння”, ставши не чим іншим, як “землею, що шукає любові”.

На цьому шляху Русь чекають спокуси: гординя (її синів), похмілля волі, неправе утвердження прав, нових “наукових марновірств” (марксизм і лібералізм) та ін. Усі вони, повторимося ще раз, мають бути зжиті благодатними силами Російської Душі, зверненої до Творця всіляких і до Христа, а не тимчасовим і обмеженим утвердженням правди-справедливості (“козацька Русь”, уособлювана Разіним і Пугачовим).

У світлі сказаного слова поета про те, що “сильна ти нетутешньою мірою / нетутешньою пристрастю чиста неутолєнною вірою / твої запеклися уста” [8, 97], фіксують “неотмирность” її, Росії, культурно-цивілізаційного вектора. Даний

Богом, цей вектор може бути завжди акцентований у звертанні до народної совісті (“бродило духу – совість”), усвідомлений і визнаний єдиним. У протилежному випадку, розіп'ята і похована своїми синами й іншими недружніми народами, Росія може й не воскреснути. Якщо тільки того не побажає сам Господь Бог.

І останнє. М.А. Волошин пророоче писав про долю Росії не раз. Головним чином – у період революції і громадянської війни. Згодом поет змушений був замовчати на цю тему. І, думається, не випадково, тому що грань самозабуття російським народом було вже пройдено, а голос поета потонув у шаленстві революції. На росіяниці Голгофі було “зжито останні долі Європи” саме потім, щоб показати тому ж Заходові погібельність виношуваних ним проєктів. Ліра Волошина тих років зробилася важливим інструментом для прозріння патріотичних почуттів, спрямованих на Росію історичну, її православно-соборний культурний генотип. Але за загальним песимізмом криється й оптимістичний акцент. Поет, якого не можна звинуватити в російському месіанізмі, писав про Росію: “Ти – найкраща, пощади найкращим – немає!” [2, 128]. Найкраща – означає: не відреклася від Промислу і не засудила його, а така, що прийняла як буття цивілізації саме такий, а ніякий інший жереб. Про це, напевно, варто пам'ятати і нам. Адже ні “німецька” (протилежна поетові), ні ліберальна, ні комуністична, ні американська Росія не є Росією взагалі. Що до самої її суті, то вона пов'язана з вірою в те, що її історичний шлях – це шлях біблійного Лазаря, улюбленого Христом і Ним відродженого для “вящей слави Божией”.

ЛІТЕРАТУРА ТА ПРИМІТКИ

1. Спектр оцінок особистісного і творчого шляху М.А. Волошина у сучасній літературі – досить різноманітний. Так, у серії “Життя чудових людей” нещодавно побачила світло книга Сергія Пинаєва “Максиміліан Волошин, або собою забутий бог”, де життєпис поета подано хронологічно й системно, з фіксацією властивої його натурі незвичайної ідейно-ціннісної широти і, що природно, суперечливості. Досить аргументовано пише про поетичну творчість М.Волошина як такої, що зачепила саму “Душу Росії”, Юрій Мамлеєв (див. напр.: *Мамлеєв Ю.В.* Россия вечная. – М., 2002. – С. 25–35). Поряд з позитивними оцінками маємо й інші. Так, Л.Аннінському належить цікава (за задумом) монографія “Червоне століття: Срібло і чернь. Мідні труби” (див.: *Аннинский Л.* Красный век: Серебро и чернь. Медные трубы. – М., 2004), де М.Волошину практично не відведено належного місця серед усієї багатоголосої поетичної плеяди “срібної доби” і ери молодого радянського мистецтва.
2. Волошин М. Благословенье // *Волошин М.* Избранное: Стихи, воспоминания, переписка. – Мн., 1993.
3. Цветаева М.И. Живое о живом (Волошин) // *Максимилиан Волошин-художник.* – М., 1976.
4. Волошин М. Руан 24 июля 1905 года // *Волошин М.* Дом поэта: Стихи. Главы из книги “Суриков”. – Л., 1991.
5. Волошин М. Весна (цикл “Париж”) // *Волошин М.* Дом поэта: Стихи. Главы из книги “Суриков”.
6. Купченко В.П., Мануйлов В.А., Рыкова Н.Я. М.А. Волошин – литературный критик и его книга “Лики творчества” // *Волошин М.* Лики творчества. – Л., 1989.
7. Волошин М. История моей души // *Волошин М.* Автобиографическая проза. Дневники. – М., 1991.
8. Волошин М. Россия // *Волошин М.* Избранное: Стихи, воспоминания, переписка.

